

Ustanovitev škofije v Gornjem Gradu, ki je nikoli ni bilo

Iz Vzhodnofrankovske države je po izumrtju vzhodnofrankovskih Karolingov (leta 911) izšlo t. i. nemško kraljestvo. Nemški kralj Oton I. se je dal leta 962 v Rimu kronati še za cesarja, s čimer je bilo cesarstvo na zahodu obnovljeno. Imenovalo se je *Imperium Romanum*, od druge polovice 12. stoletja *Sacrum imperium Romanum* in od konca 15. stoletja *Sacrum Romanum imperium nationis Germanicae*. V ta ohlapen državni okvir je velika večina slovenskega ozemlja nato spadala skoraj celo tisočletje.¹

V začetku 13. stoletja je bilo to razdeljeno med več zgodovinskih pokrajin, namreč med vojvodini Koroško in Štajersko, mejni grofiji Kranjsko in Istro, grofijo Furlanijo ter Slovensko marko (južno od Save) in Savnijo (severno od Save).² Štajerski mejni grof Otokar IV. si je vojvodski naslov pridobil leta 1180. Njegovi predniki so sicer izvirali iz Traungaua na današnjem Zgornjem Avstrijskem. Sredi 11. stoletja so si prevzeli mejnografovski naslov v t. i. Karantanski mejni grofiji (ob srednji Muri), nato pa v srečnem nizu dedovanj pridobili sklenjena področja ob zgornji Muri in Murici, v slovenskem Podravju ter severno od Semmeringa. Z Otokarjevim povzdigom v vojvodo je vse območje njegovega gospodstva postalo vojvodina. Čeprav so veliki deli današnje slovenske Štajerske v 13. stoletju že sodili pod gospodstvo štajerskih vojvod,³ tega ni moč trditi za celotno ozemlje. Veliki deli

le-tega (predvsem na območju Savnije) so bili v tem času še vedno v rokah več teritorialnih gospodov, tako posvetnih kot cerkvenih.⁴ Zgoraj omenjeni štajerski vojvoda Otokar IV. je leta 1192 umrl brez otrok in njegov naslednik na štajerskem vojvodskem prestolu je postal Leopold V. iz rodbine Babenberžanov, ki je že pred tem nosil tudi naslov avstrijskega vojvode.

Po smrti avstrijsko-štajerskega vojvode Leopolda VI. leta 1230 je v obeh vojvodinah zavladal njegov sin Friderik II., s pomenljivim pridevkom Prepirljivec. Vladal je do svoje smrti leta 1246, v vmesnem času pa se je zapletal v prepire tako s svojimi sosedi kot s svetim rimskim cesarjem (ki je prav tako nosil ime Friderik).⁵ Junija oz. julija 1236 je Friderika Prepirljivca v navzočnosti knezov doletel državni preklic, državni fevdi pa so mu bili odvzeti. Cesarski zavezniki so ga skoraj

dokončno premagali tudi vojaško in obdržati se je uspel le v Dunajskem Novem mestu. Na pomoč svojim privrženecem je prišel tudi sam cesar. Že v začetku januarja je prispel na Dunaj ter v mestu ostal do aprila. Tam je sklical državni zbor.⁶ Ko je bil cesar poleti 1237 na poti v Italijo, je Friderik Prepirljivec začel z bojem za svoje nekdanje posesti. Pri tem je imel vedno več uspehov, sredi leta 1239 je že oblegal Dunaj in ga decembra istega leta zasedel. Svojo oblast je slednjič uspel popolnoma obnoviti.⁷

V sredini tridesetih let, ko se je oblast vojvode Friderika Babenberškega v Avstriji in na Štajerskem zaradi sporov s cesarjem resno zamajala, je bil leta 1140 ustanovljeni benediktinski samostan v Gornjem Gradu skoraj spremenjen v škofijo. Za to si je takrat namreč resno prizadeval oglejski patriarh Bertold iz rodbine Andeških, ki je oglejsko Cerkev vodil med letoma 1218 in 1251.⁸ Bertold je svoje zanimanje za dotični samostan pokazal z več darovnicami, v času pred aprilom 1237 (najverjetneje februarja istega leta) pa je pri Svetem sedežu sprožil še pobudo za ustanovitev škofije na temeljih samostana. Predlagal je, naj se v Gornjem Gradu ustanovi nova škofija ali pa naj se tja prestavi pičenska škofija, ki da je v zelo slabem stanju. Patriarhov predlog (iz nam neznanih razlogov) ni bil sprejet. Kljub temu "gornjegrajski primer" zasluži našo posebno pozornost, saj se v njem zrcalijo takratne verske (posredno pa predvsem politične) razmere ne le v Posavinju, temveč tudi v širši vzhodnoalpski regiji.⁹

Najprej pogledjmo argument, s katerim je Bertold utemeljeval svojo prošnjo. Pisal je namreč, da je njegova patriarhija (ki je na severu na Dravi mejila na salzburško nadškofijo) tako obširna, da je ne more redno obiskovati. Kar deset dni naj bi potreboval, da je dosegel njene najbolj oddaljene kraje, številne duše naj bi tako ostajale brez zakramentov in patriarh se je bal, da tamkajšnje ljudstvo ne bi zašlo v duhovno zmoto.¹⁰ Zadnja trditev pri papežu Gregorju IX. (1227–1241) ni naletela na gluha ušesa. Na začetku njegovega

pontifikata je v današnji južni Franciji namreč še zmerom potekala križarska vojna proti albižanom (1209–1229), katerih odpor je bil dokončno zlomljen šele leta 1244.¹¹ Albižanska dualistična verovanja niso bila raširjena le v južni Franciji, ampak tudi v severni Italiji in drugje. O razširjenosti raznih novih duhovnih gibanj v slovenskih deželah ni natančnejših poročil, kaže pa, da so se vsaj deloma razširila tako na Kranjskem kot na Koroškem in Štajerskem. Poznejši oglejski patriarh Otobon je leta 1312 naročil ptujskemu župniku in žičkemu priorju, naj raziščeta nauke adamitov in valdencev, ki so baje začeli širiti svoje nauke na slovenskem Štajerskem, ter ugotovita, kako zelo so se v deželi že ugnezdili.¹² Poleg raznih novih duhovnih gibanj so bili v tistem času na slovenskem ozemlju še vedno prisotni tudi ostanki starih poganskih verovanj. Patriarh Bertold je tako že leta 1228 v Črnomlju ustanovil pražupnijo, saj naj bi tamkajšnje ljudstvo še vedno posnemalo poganske obrede. Iz neke druge listine, izdane leta 1300 v Mariboru, lahko tudi razberemo, da je še takrat v bližini mesta živel neki roparski vitez z imenom Vajtl, ki naj bi med drugim častil neko drevo, ki je stalo v bližini njegovega doma. Če se torej vrnemo k Bertoldovemu cilju,¹³ da v Gornjem Gradu ustanovi škofijo, je jasno, da argumentiranje njegove zahteve z ljudsko nevero in nepoučenostjo nikakor ni bilo iz trte izvito, bilo je pravzaprav zelo dobro izbrano.¹⁴

Bertold v prvi polovici 13. stoletja ni bil edini metropolit v Vzhodnih Alpah, ki se je trudil z ustanavljanjem novih škofij. Isti cilj se je že pred tem trudil doseči tudi salzburški nadškof Eberhard II. Tudi on se je v svojih pismih, poslanih v Rim, skliceval na pomanjkljivo pastirsko službo – zaradi preobsežnosti svoje metropolije. V nasprotju z Bertoldom je Eberhard imel velik uspeh. V času svojega nadškofovanja mu je uspelo ustanoviti kar tri škofije: chiemseejsko (1216), sekovsko (1218) in lavantinsko (1228).¹⁵ Vse tri so bile ustanovljene v času, ko je Štajerski še vladal vojvoda Leopold VI. Težko je reči, zakaj je Eberhard dosegel tak uspeh, medtem ko je

Bertoldov poskus propadel. Ugibamo lahko, da se je Eberhard Svetemu sedežu priljubil že v času vlade cesarja Otona IV. (1198–1215), ko se je na vse pretege branil, da bi podprl Otona proti papežu, medtem ko je bil Bertold pozneje zvest privrženec staufovskega cesarja Friderika II., ki ga je podpiral tudi nasproti Rimu. Papež Gregor IX., na katerega je Bertold pozneje naslovil svojo prošnjo, je cesarja Friderika že septembra 1227 celo izobčil.¹⁶ Tega sicer ne moremo imeti za avtomatski dokaz papeževe nenaklonjenosti do Bertolda oziroma do njegove ideje o novi škofiji. Ko je papež Bertoldovo prošnjo glede ustanovitve škofije prejel, je pooblastil novograjskega in tržaškega škofa, naj situacijo preučita ter mu poročata. Iz njegovega naročila ni mogoče razbrati, da bi bil do patriarha vnaprej negativno nastrojen. Pravzaprav je z njegovim predlogom očitno zadovoljen.¹⁷ Glede na vse, kar smo do zdaj povedali, je še najbolj verjetno, da sta omenjena škofa ob koncu svoje preiskave zaključila, da (ekonomske?) razmere za ustanovitev nove škofije pač niso dovolj ugodne.

Vse tri škofije, ki jih je ustanovil nadškof Eberhard, so bile Salzburgu povsem podrejene. Veljale so za salzburške lastniške škofije, vzor katerih je bila krška škofija v kraju Gurk na današnjem avstrijskem Koroškem. Pravice, ki jih je Eberhard imel nad temi štirimi škofijami, so bile v okviru Katoliške cerkve čisto enkratne.¹⁸ Bertold je moral biti s salzburškimi razmerami dobro seznanjen in tudi sam je skušal doseči nekaj podobnega. V ozadju njegove prošnje je bil najverjetneje skrit boj med patriarhom in samostanom za osamosvojitve zadnjega. V praksi je namreč prihajalo do stalnih sporov med patriarhovimi uradniki in samostanom. Zadnji se je skušal čim bolj osamosvojiti, medtem ko ga je patriarh štel za svojega in se ga je trudil pokoriti. Ustanovitev (lastniške) škofije po zgledu tistih severno od Drave¹⁹ se je morala zdeti Bertoldu najboljši način za dosego tega cilja. Poleg očitno katastrofalnih verskih razmer na zahodu patriarhata je morala biti

želja po pokoritvi gornjegrajskega samostana eden glavnih razlogov za njegovo prošnjo papežu.

Poleg drugega za to možnost govorijo tudi politične okoliščine, v času katerih se je Bertold odločil ukrepati. Boljšega trenutka sploh ne bi mogel izbrati. Glavni odvetnik gornjegrajskega samostana je bil v začetku tridesetih let šem vedno avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik Babenberžan, ki bi bil (poleg papeža) zmožen Bertoldu pri njegovih načrtih povzročati največ preglavic. V vojvodovem interesu je seveda bilo, da samostan v Gornjem Gradu ohrani v tedaj že obstoječem stanju. Samostan (oziroma odvetništvo nad njim) je vojvodi namreč vsaj do neke mere služil kot opora pri ohranjanju vpliva v Posavju, katerega veliki deli takrat še niso bili del njegove vojvodine. Laško, Žalec in Vojnik je vojvoda Friderik sicer tedaj že nadzoroval.²⁰ Odvetniške pravice je imel tudi nad jurkloštrskim samostanom in najverjetneje še nad krško škofijo in njenimi posestmi, kar mu je omogočalo močan vpliv (predvsem v Obsotelju). Vse to je bilo geografsko gledano precej daleč od Gornjega Grada.²¹ Prav odvetništvo nad gornjegrajskim samostanom je vojvodi torej služilo kot izgovor, da je lahko nastopal tudi v severozahodnem delu Posavinja (kjer ni imel posesti). Uradno seveda le kot samostanski odvetnik (zaščitnik), v praksi pač kot plemič z daleč največjo močjo, čigar volje drugi plemiči nikakor niso mogli ignorirati.

Dopustiti, da na mestu samostana nastane (lastniška) škofija, nad katero bi imel Bertold v praksi mnogo trdnjšo oblast (kot nad samostanom), torej po vsej verjetnosti nikakor ni bil vojvodov namen. Bertold je na začetku torej moral čakati na ugodnejše okoliščine in morda upati, da si bo avstrijsko-štajerski vojvoda v času svoje politične kariere v doglednem času nakopal dovolj sovražnikov. To je bilo zaradi Babenberžanove pretirano prepirljive in bojevite narave dejansko le vprašanje časa. Spomnimo se, da je bil vojvoda Friderik (po dolgem sporu s cesarjem in svojimi sosedi) konec junija 1236 v Augsburgu

obsojen. Doletel ga je državni preklic, državni fevdli so mu bili odvzeti.²² Dejansko oblast v babenberških deželah je v naslednjih mesecih v svoje roke dobil cesar, čigar odnosi s papežem so bili v tistem trenutku znosni in od katerega si je njegov privrženec Bertold lahko obetal koristi.²³

Cesar je v začetku leta 1237 tudi sam prispel na Dunaj, medtem ko je bil vojvoda Friderik vojaško zelo šibek. Okoliščine za izvršitev Bertoldovega načrta o ustanovitvi škofije v Gornjem Gradu so bile zdaj najbolj ugodne in tega se je vsekakor zavedal tudi sam. Februarja 1237 se je tako pojavil na Dunaju ob cesarju.²⁴ Možno bi bilo, da je takrat z njim govoril tudi o svojem načrtu o ustanovitvi nove škofje. Cesarjeva glavna želja je tedaj bila, da zagotovi babenberško dediščino za svojo rodbino. V negotovih razmerah se je torej moral izkazati za velikodušnega in si (v primeru, da sta moža o tej temi dejansko govorila) ni mogel privoščiti zavrnitve svojega zvestega privrženca. Prav v ta kontekst in čas lahko z največjo verjetnostjo postavimo Bertoldovo odločitev, da je poslal prošnjo v Rim, na katero je papež zaradi (političnih) okoliščin reagiral zelo resno in dva meseca pozneje že odgovarjal.²⁵

Kot rečeno, je papež Gregor IX. zaradi patriarhove prošnje naročil novograjskemu in tržaškemu škofu, naj preiščeta in ocenita razmere za ustanovitev nove škofije. Morda sta ugotovila, da so razmere za ustanovitev neugodne, a o tem smo že govorili. Poleg tega so se v približno treh letih, potem ko je Bertold poslal svojo prošnjo v Rim, korenito spremenile predvsem politične razmere v Vzhodnih Alpah. Kot smo že večkrat povedali, niso avstrijsko-štajerskega vojvode Friderika Babenberškega cesarjevi zavezniki nikoli dokončno premagali in je začel svoje nekdanje dežele postopoma spet osvajati nazaj. Cesar je o njem že oktobra 1239 spet govoril kot o avstrijskem vojvodi. Decembra je Babenberžanu uspelo spet zasesti Dunaj.²⁶ Potem ko je utrdil svoj položaj v Avstriji, se je poleti leta 1240 lotil še Štajerske, kjer je prav tako uspel.

Nazadnje je svoje nekdanje dežele spet združil pod svojo oblastjo. Spor med cesarjem in Babenberžanom se je zaključil s pismom, ki ga je cesar poslal vojvodi Frideriku sredi leta 1240. Cesarju je šlo v istem času v svetu političnih intrig vedno slabše. Marca 1239 ga je papež že drugič izobčil. Ker se je Bertold očitno branil, da bi zapustil cesarjev tabor, je izobčenje še istega leta doletelo tudi njega, papež pa ga je v začetku leta 1241 preklical.²⁷

V nekaj letih so se razmere torej radikalno spremenile Bertoldu v škodo. Prav tu lahko iščemo razlog za njegov končni neuspeh pri ustanavljanju svoje škofije. Avstrijsko-štajerski vojvoda Friderik Babenberški je bil zdaj spet v sedlu in svojemu vplivu nad gornjegrajskim samostanom se najbrž ni bil pripravljen odpovedati. Bertold je zaradi svojih tedanjih političnih manevrov verjetno tudi v Rimu izgubil svoje somišljenike, saj se od osovraženega cesarja očitno ni hotel distancirati. Vsi njegovi pretekli uspehi so bili posledično zaman. Misli na škofijo v Gornjem Gradu se je moral odpovedati. Iz podatkov, ki so nam na voljo, se nam glede na čisto vse obravnavano zdi, da so bili razlogi za to, da se škofija v Gornjem Gradu konec koncev ni ustanovila, predvsem politični. Kar koli sta novigrajski in tržaški škof v svoji preiskavi na zahodu oglejskega patriarhata že ugotovila, je bilo zdaj očitno drugotnega pomena. Slovensko ozemlje je tako na škofovski sedež na lastnih tleh čakalo še precej več kot 200 let, škofija v Ljubljani pa je bila končno ustanovljena šele leta 1461.

-
1. Štih, Simoniti, Na stičišču svetov, str. 89–90; Rexroth, Deutsche Geschichte, str. 20–23.
 2. Kosi, Visoki in pozni srednji vek, str. 68–69.
 3. Dopsch, Länder und Reich, str. 271–287.
 4. Kosi, Posavinje, str. 534–537; Ravnikar, Po zvezdnih poteh, str. 86, 92–95, 113–127; Komac, Kranjska, str. 54.
 5. Dettelbacher, Babenberger, str. 358.
 6. Lechner, Babenberger, str. 281–282; Dopsch, Länder und Reich, str. 193; Komac, Kranjska, str. 92.
 7. Dopsch, Länder und Reich, str. 193–194.
 8. Dopsch, Länder und Reich, str. 189–190; Ravnikar, Gornji Grad, str. 61; <http://daten.digital-e-sammlung-gen.de/0001/bsb00016318/images/index>.

- <http://www.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00016318/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00016318&seite=172>, Neue Deutsche Biographie, Band 2, Berlin 1955, str. 152, geslo: Berthold (Heinrich Appelt), 20. 2. 2014; Mlinarič, Domini-kanski samostan na Ptuj, str. 33; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, str. 163–179.
9. UBSt II, št. 353; Gradivo V, št. 678; Štih, Simoniti, Na stičišču svetov, str. 138; Der Oberburger Bistumsplan, str. 175; Ravnikar, Gornji Grad, str. 61.
 10. UBSt II, št. 353; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, str. 164.
 11. Lexikon des Mittelalters 4, str. 1671, geslo: Gregor IX. (B. Roberg); Lexikon des Mittelalters 1, str. 302–307, geslo: Albigenzer (R. Manselli, Y. Dossat); Lexikon des Mittelalters 6, str. 820–821, geslo: Montsegur, Belagerung v. (Y. Dossat).
 12. Mlinarič, Dominikanski samostan na Ptuj, str. 33–34; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, str. 168–169.
 13. Gradivo V, št. 486; GZM II, št. 91; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, str. 168–169.
 14. Ravnikar, Gornji Grad, str. 61–62.
 15. SUB III, št. 692, 714, 827; Štih, Simoniti, Na stičišču svetov, str. 138; Amon, Die Salzburger Eigenbistümer, str. 85–88, 90 (Diözesangliederung nach Errichtung der Eigenbistümer), 91–92; Dopsch, Länder und Reich, str. 321–325; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, str. 167–179.
 16. Dopsch, Die äussere Entwicklung, str. 310–312; Dopsch, Länder und Reich, str. 175; Štih, Simoniti, Na stičišču svetov, str. 138; Amon, Die Salzburger Eigenbistümer, str. 87–88; <http://daten.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00016318/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00016318&seite=172>, Neue Deutsche Biographie, Band 2, Berlin 1955, str. 152, geslo: Berthold (Heinrich Appelt), 21. 2. 2014; Lexikon des Mittelalters 4, str. 935, geslo: Friedrich II. (W. Koch); <http://daten.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00016320/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00016320&seite=247>, Neue Deutsche Biographie, Band 4, Berlin 1959, str. 231, geslo: Eberhard II. (Hans Martin Schaller), 21. 2. 2014; Görich, Die Staufer, str. 98–99.
 17. Gradivo V, št. 668, 678; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, str. 164.
 18. Štih, Simoniti, Na stičišču svetov, str. 138–139.
 19. Gradivo V, št. 511, 554, 668; Documenta patriarchalia, št. G 17; Gradivo V, št. 678, 776.
 20. Kos, Vitez in grad, str. 307–308.
 21. Kosi, Posavinje, str. 537; Komac, Kranjska, str. 246; Kosi, Visoki in pozni srednji vek, str. 68 (Posestna razdelitev na jugovzhodu Sv. rimskega cesarstva med l. 1209 in 1228 – zemljevid), 69 (Gospodstva vojvode Friderika II. Babenberškega med l. 1230 in 1246 – zemljevid), 70 (Razvoj dežel v času koroškega vojvode Ulrika III. Spanheima med l. 1256 in 1269 – vzpon grofov Goriških – zemljevid).
 22. Lechner, Die Babenberger, str. 280; Dopsch, Länder und Reich, str. 192; Komac, Kranjska, str. 96.
 23. Görich, Die Staufer, str. 100–110; Dopsch, Länder und Reich, str. 190–194; <http://daten.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00016318/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00016318&seite=172>, Neue Deutsche Biographie, Band 2, Berlin 1955, str. 152, geslo: Berthold (Heinrich Appelt), 23. 2. 2014; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, str. 175; Komac, Kranjska, str. 92–93.
 24. Komac, Kranjska, str. 96; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, str. 175.
 25. Documenta patriarchalia, št. G 17; Gradivo V, št. 668; Komac, Kranjska, str. 96.
 26. Lechner, Die Babenberger, str. 286; Dopsch, Länder und Reich, str. 194; Komac, Kranjska, str. 97.
 27. Dopsch, Länder und Reich, str. 193–194; Görich, Die Staufer, str. 110–111; <http://daten.digitale-sammlungen.de/0001/bsb00016318/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00016318&seite=172>, Neue Deutsche Biographie, Band 2, Berlin 1955, str. 152, geslo: Berthold (Heinrich Appelt), 24. 2. 2014; Lexikon des Mittelalters 4, str. 1351–1352, geslo: Gertrud (Th. v. Bogyay); Lexikon des Mittelalters 1, str. 1834, geslo: Bela IV. (Th. v. Bogyay); Komac, Kranjska, str. 97; Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan, str. 179.